

*Зелез І. І.,
викладач кафедри мовознавства
Івано-Франківського національного медичного університету*

ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКО-СЛОВОТВІРНОЇ ТИПОЛОГІЇ ОНІМІВ (НА МАТЕРІАЛІ ОЙКОНІМІВ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Анотація. У статті проаналізовано особливості семантико-словотвірної типології онімів. Ойконіми становлять досить значний континуум української лексики. Необхідність їх дослідження зумовлена низкою причин, пов'язаних як із лінгвістичними, так і з історичними даними.

Ключові слова: ономастика, номінація, топоніми, географічний об'єкт, ойконіми, семантико-словотвірні типи, деривати-ойконіми, етногенетика, семантична структура, похідні.

Постановка проблеми. Питання семантичної структури власних назв належить до важливих проблемних питань сучасної ономастики. Власні назви відображають соціальні, економічні й географічні аспекти діяльності людини. Ця особливість, яка притаманна найбільшою мірою географічним назвам, може бути розкрита в усій своїй багатогранності у процесі семантичного аналізу топонімічної лексики [1, с. 35].

Окремі питання топоніміки розглядаються у працях географів, істориків і мовознавців від часу виникнення цих наук. Творцем топоніміки був зазвичай народ, географи-мандрівники, першовідкривачі, які давали назви континентам, островам, гірським вершинам тощо. Вони здійснювали збір географічних назв, їх первинну систематизацію, картографування. Тому зрозумілий величезний внесок у топоніміку географів, від невідомих мандрівників і до таких учених, як О. Степанів, О. Гумбольдт, В. Семенов-Тянь-Шанський, Л. Берг, П. Тутковський та інші. Проте для з'ясування семантики й лінгвістичних особливостей топонімів у ті часи не вистачало наукового підґрунтя. Під час вирішення тих чи інших проблем, пов'язаних із географічними назвами, постала наука топоніміка, яка, проводячи лінгвістичне дослідження топоніма, обов'язково спирається на дані інших наук – історії, географії, археології.

Дослідження семантики топонімів допомагає встановленню кола слів, які використовуються в географічних назвах. Регулярність використання лексем, які належать до певних тематичних груп, дає змогу говорити про закономірності номінації, які діяли в період виникнення географічних назв [3, с. 192].

Вибір при номінації тієї чи іншої ознаки як основної для певної реалії зумовлюється інтересами населення, які, у свою чергу, залежать від різноманітних соціально-економічних, психологічних та інших факторів. Певною мірою можна говорити про відносну стабільність кола інтересів, яким визначається виділення ознаки географічного об'єкта [4, с. 75].

Мета статті – дослідити семантику ойконів, визначити найпродуктивніші типи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правильно зрозуміти й уміло пояснити ту чи іншу назву, розкрити її смислове значення та походження – це означає отримати важливу інформацію про минуле свого краю: його природні умови,

економіку, етнічний склад населення, історичні події тощо. Ця особливість топонімів використовується в історичних і географічних дослідженнях для реконструкції ландшафтів минулого, вивчення особливостей освоєння території, виявлення зниклих ареалів рослин чи тварин. Але щоб одержати таку поглиблену інформацію, потрібно досліджувати їхню сукупність, сформовану під впливом характерних географічних або історичних умов.

На численних прикладах дослідження територій переконуємося, наскільки географічні назви пов'язані з особливостями місцевості, відображають її характер, при тому не лише у фізичному, а й економіко-географічному плані. Цю закономірність В. Никонов сформував так: топоніміка відображає не лише географічне середовище, а й ставлення суспільства до нього [6, с. 12].

Сучасні ойконімічні дослідження, спрямовані на системне вивчення явищ, розпочинаються найчастіше із словотвірних студій, без яких не можуть бути успішними семантичні, етимологічні розвідки.

Топоніми різних категорій необхідно вивчати в тісному зв'язку, щоб можна було говорити про первинність і вторинність тієї чи іншої назви, про її походження, семантичний відтінок. Отже, потрібне комплексне дослідження. Наочне свідчення цього – словотвірні студії Ю. Карпенка з гідронімії, ойконімії, мікротопонімії, оронімії Буковини. На основі аналізу взаємозв'язків і способів словотворення топонімів однієї території дослідник робить висновок про словотвірну специфіку власних географічних назв різних класів, яка полягає в неоднаковій представленості – якісній і кількісній – певних словотвірних моделей у топонімічному класі [5, с. 23]. Якщо цей висновок взяти до уваги в дослідженнях топонімії інших територій, то в топоніміці буде повний кількісний і якісний аналіз топонімії.

Ойконіми становлять досить значний континуум української лексики. Необхідність їхнього дослідження диктується низкою причин, пов'язаних як із лінгвістичними, так і з історичними даними.

При системному вивченні ойконімів треба врахувати, що розвиток мовознавчої науки другої половини ХХ ст. був в основному пов'язаний із вирішенням питання функціонування мовних одиниць і мови загалом [6, с. 84], що передбачало широке застосування динамічного підходу до мови. Цей підхід найбільше пов'язаний із логіко-номінативним аспектом дослідження словотвірних одиниць.

З погляду функціональної динаміки похідне слово є об'єктом процесуальної інтерпретації, за якої головна роль відводиться змістовій стороні мовного знака, що є «опорною базою» для пояснення сутності будь-якої мовної форми [7, с. 6]. Оскільки похідне слово є результатом номінаційного акту, то сутність

його полягає в найменуванні предметів і явищ навколишнього світу. З огляду на зазначене вище можна говорити про посилену увагу ономастики, дериватології та інших галузей лінгвістики до семантичної структури похідних.

У дослідженні робимо спроби систематизувати деривати-ойконіми Івано-Франківської області (близько 600 назв) через призму їхніх семантичних і словотвірних особливостей, не торкаючись проблем етимології, виявити найбільш продуктивні семантико-словотвірні типи. Кожному класові онімів притаманні свої принципи і способи номінації, а у зв'язку з цим і особливості семантичної структури, яка прямо залежить від твірної основи й цього форманта. Специфіка номінації цієї підсистеми онімичної системи зумовлює розвиток певних типів творення онімів, які відрізняються семантичним навантаженням і різноманітністю топоформантів.

Найпродуктивніші астїоніми й комоніми з формантами -ів(-їв), -к(а). Із варіантів суфікса -к-: -івк-: Прутівка, Трофанівка, -к-: Дубівка, -енк-: Городенка, -янк-: Баб'янка, -анк(а): Петранка; найпродуктивніший -івк-. Ойконіми з суфіксом -івк-, очевидно, виникли із назв на -ів-: Іван+ів>Іванівка, Гаврило+ів>Гаврилівка тощо. Субстантивуючий суфікс -к-, приєднуючись до суфікса -ів-, переводив назви із розряду присвійних прикметників в іменники. Найчастіше суфікс -івк- приєднується до основ антропонімів (Ганнусівка, Скопівка), але може приєднуватися також до апелятивів, які вказують на фізико-географічні особливості, флору, фауну тощо. Наприклад, Глибівка (глибока) та інші.

Що стосується суфікса -к- у цих ойконімах, то він, як правило, утратив демінутивне значення. Але в низці випадків демінутивність усе ж таки спостерігається (Річка – пор. Ріка, Слобідка – пор. Слобода, Березівка – пор. Березова тощо). Суфікси, приєднуючись до твірної основи, впливають на семантичну структуру дериватів. Залежно від ознак, покладених в основу номінації, можна виділити такі семантичні типи дериватів на -ів(-їв), -к(а):

1. Відантропонімічні назви (35%).

Оніми цього типу найчастіше утворюються суфіксальним способом творення. Формант -к- (і його варіанти) приєднується до твірної основи й вказує на належність чогось комусь. Наприклад, Іван+івк>Іванівка, Яків+к>Яківка, Гаврило+івк>Гаврилівка, Павло+івк>Павлівка, Семен+івк>Семенівка, Трофан+івк>Трофанівка. Формант -ів(-їв) в онімах цього типу вказує на особисту належність: Дем'янів, Ганнів, Добринів – за власними іменами Дем'ян, Ганна, Добриня. Боднарів, Гуменів, Белеїв, Глушків – за прізвиськами та прізвищами. Відантропонімічні оніми частіше утворюються від імені, рідше – від прізвища.

За структурою більшість ойконімів прості, однослівні. Такого типу назви мають одну ознаку цього об'єкта. Рідше зустрічаються назви складні, які, крім основної, містять ще й додаткову ознаку. Додаткова ознака частіше вказує на розмір об'єкта – Довгий Войнилів, вік – Старий Мартинів.

Способом складання утворено 2% відантропонімічних онімів. Наприклад, Сівка-Войнилівська, Олієво-Королівка.

2. Назви, пов'язані з рослинним світом (20%). Деривати цього типу можна поділити на дві групи:

– ліс, різні породи дерев, кущів: Грабів, Яблунів, Вишнів, Грунтів, Яворів, Дубка, Грушка, Вільхівка, Березівка;

– трави, коріння, плоди: Тростянка, Корнів, Олієво-Корнів. Деривати цієї групи утворені переважно суфіксальним способом творення, і тільки 5% складних утворень. Характерно, що майже

всі складні назви цієї групи мають тільки одну додаткову ознаку – указівку на місцезнаходження одного населеного пункту відносно іншого: пор. Вишній Березів, Середній Березів, Нижній Березів; Верхній Ясенів. Такі додаткові відтинки повністю «вписуються» в загальну семантичну картину. Про роль додаткових ознак, які відображені в назвах географічних об'єктів, не раз наголошували науковці, причому, як правило, підкреслювався корелятивний характер подібних назв, які входять у бінарні опозиції типу Середній Березів – Нижній Березів.

3. Назви, які вказують на особливості рельєфу, фізико-географічну характеристику поселення (19%). Тут переважає суфіксальний спосіб творення, спостерігаються словосполучення і словоскладання. Виділяємо такі групи:

– указівка на характер місцевості: Велика Кам'янка, Ріп'янка;
– місцезнаходження: Городенка, Долинська, Слобода-Рівнянська, Вишків, Глибівка, Острів.

4. Назви, пов'язані з тваринним світом (10%):

– домашні тварини: Хом'яківка, Котиківка, Цуцилів;
– комахи: Комарів, Жуків;
– птахи: Воронів.

Спостерігаються тільки суфіксальні утворення.

5. Назви, які містять дію – позитивну й негативну (6%): Зібранівка, Пробінівка, Молодилів, Сопів, Косів тощо. Оніми цього типу утворені префіксально-суфіксальним і суфіксальним способами творення.

6. Назви-гідроніми (3%): Річка, Прутівка.

7. Назви-етноніми: Татарів. Цей тип становить 2%.

Географічні назви виконують адресну функцію щодо конкретних географічних об'єктів, а закладена в них інформація містить відомості про форму, розмір, властивості цих об'єктів і їхнє значення в житті людини. Цим топоніміка дуже важлива для історичної географії та інших географічних дисциплін, з погляду яких вона давно вже є джерелом наукової інформації й допоміжною географічною дисципліною.

Зважаючи на вищевикладене, топоніміка, хоча й спирається на закони мови, але тісно пов'язана з природою, населенням і господарством території, тому в широкому розумінні є розділом географічної науки [8, с. 8–12].

Висновки. Отже, говорячи про особливості семантики ойконімів, треба врахувати, що в сучасній лінгвістиці немає єдиної думки щодо семантичної структури взагалі. Причина такого стану вивчення цього явища полягає в складності, багатогранності. Тому це дослідження – лише спостереження над базою даних, а не констатація фактів.

Історія становлення географічних назв відображає розвиток людського пізнання та еволюцію ставлення людини до зовнішнього світу, природного, створеного природними умовами, і соціального, створеного в результаті взаємодії різних суспільних інститутів.

Проаналізований матеріал свідчить про те, що найпродуктивнішим семантичним є тип «відантропонімічні назви». Він становить 35%. Ойконіми цього типу мають здатність приєднувати суфікси -ів(-їв), -к(а). Оніми із зазначеними суфіксами переважно вказують на особисту належність, належність чогось комусь. Деривати-ойконіми в основному утворюються суфіксальним способом творення. Треба звернути особливу увагу на пряму залежність форманта і значення, твірну основу, яка відіграє значну роль у процесі формування й функціонування похідної.

Найменш продуктивні семантичні типи «назви-гідроніми» (3%), «назви-етноніми» (2%).

Семантико-словотвірний аналіз ойконімів наводить на думку про соціальні, економічні, географічні аспекти діяльності людини. Він несе інформацію про мовну картину світу, позамовні чинники, національну своєрідність, дає змогу заповнювати прогалини в дослідженнях етногенетики, говорити про певні закономірності семантичної структури, які діяли в епоху виникнення ойконімічних назв. Подальші дослідження такого типу є досить перспективними, оскільки дадуть відповідь на багато питань, які стосуються національного характеру, ментальності, а також етногенетичного світосприймання.

Література:

1. Алпатов В.М. Лингвистика на исходе XX века; Итоги и перспективы / В.М. Алпатов // Вестник Московского университета. Серия 9 «Филология». – 1995. – № 5.
2. Бойчук В.М. Внутрішня форма слова у системі словотвору / В.М. Бойчук // Семантика мови і тексту. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 121.
3. Глинских Г.В. К интерпретации семантических соответствий в разноязычной по происхождению топонимике одной территории / Г.В. Глинских // Вопросы топониматики. – Свердловск, 1972. – С. 6.
4. Карпенко Ю.О. Топонимия Буковины : автореф. дисс. ... докт. филол. наук / Ю.О. Карпенко. – К., 1967. – 17 с.
5. Костинюк Л.В. Місцеві назви – усне джерело пам'яті народу : [методичні рекомендації проведення топонімічних досліджень на регіональному рівні] / Л.В. Костинюк // Сторожинець. – 2010. – 61 с.
6. Матвеев А.К. Значение принципа семантической мотивированности для этимологизации субстратных топонимов / А.К. Матвеев // Этимология, 1967. – М., 1969. – 168 с.
7. Рудных А.И. Семантические модели в гидронимике / А.И. Рудных // Вопросы топониматики. – 1972. – № 6.

8. Таранова Н. Основні етапи розвитку топонімії як науки / Н. Таранова // Наукові записки Тернопільського НПУ імені В. Гнатюка. Серія «Географія». – 2006. – № 2. – С. 8–12.

Зелез І. І. Особенности семантико-словообразовательной типологии онимов (на материале ойконимов Ивано-Франковской области)

Аннотация. В статье проанализированы особенности семантико-словообразовательной типологии онимов. Ойконимы составляют довольно значительный континуум украинской лексики. Необходимость их исследования диктуется целым рядом причин, связанных как с лингвистическими, так и с историческими данными.

Ключевые слова: ономастика, номинация, топонимы, географический объект, ойконимы, семантико-словообразовательные типы, дериваты-ойконимы, этногенетика, семантическая структура, производные.

Zelez I. Peculiarities of semantic and word-forming typology of homonyms (on the material of oikonyms of Ivano-Frankivsk region)

Summary. The article analyzes peculiarities of semantic and word-forming typology of homonyms. Oikonyms make a considerable continuum of Ukrainian vocabulary. The need in their study is dictated by a great number of reasons connected with linguistic and historical data.

Key words: onomastics, nomination, toponyms, a geographical feature, oikonyms, semantic and word-forming types, derivatives-oikonyms, ethnogenetics, semantic structure, derivatives.